

ГУРТОВА К. М.,

orcid.org/0000-0001-7788-5132

старший викладач кафедри
конституційного та міжнародного права
та прав людини, доктор філософії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.6.3>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Автором статті узагальнено наукові підходи до зловживання правом як явища, його основних властивостей. Вказано, що саме потрібно здійснити для кваліфікації в діях особи зловживання правом у формі шикани. Виокремлено істотні та другорядні ознаки зловживання правом. З'ясовано, що в залежності від обставин конкретної справи настають певні наслідки зловживання правом. Зроблено акцент на тому, що в сучасних умовах в Україні залишається недостатньо розвинутою система покарань за вчинення дій, що стосуються зловживання правом, оскільки формально людина не виходить за межі своїх суб'єктивних прав. Також розкрито різні сторони поняття правового нігілізму, яку шкоду охоронюваним суспільним інтересам може нанести зловживання будь якою галуззю права. Вказано існуючі причини такого явища як зловживання правом та розгляд багатоаспектності цього явища. Також розкрито та проаналізовано елементи зловживання правом як формою правового нігілізму. Встановлено, що правовий нігілізм є існуючим у масовій або індивідуальній свідомості негативним ставленням до права, наявністю в суб'єктів влади і громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повним ігноруванням правових приписів або дотриманням їх виключно під загрозою примусу, або з корисливих мотивів. Звернено увагу на те, що зловживання правом є формою правового нігілізму, коли право, яке призначене для досягнення суспільних цілей, використовується задля досягнення особистих або корисних цілей, ігноруючи при цьому правові норми і принципи. Аргументовано, що зловживання правом на інформацію є певною формою правового нігілізму, але будь-яке недотримання правових положень про інформацію є однією з форм правового нігілізму. Запропоновано засоби подолання зловживанням правом як формою правового нігілізму.

Ключові слова: *делікт, законодавство, зловживання правом, право, правова поведінка, правовий нігілізм, цивільні права.*

Hurtova K. M. Abuse of law as a form of legal nihilism

The author of the article summarizes the scientific approaches to the abuse of law as a phenomenon and its main properties. It is indicated what exactly should be done to qualify a person's actions as abuse of law in the form of chicanery. The essential and secondary signs of abuse of law are distinguished. It is found that depending on the circumstances of a particular case, certain consequences of abuse of law occur. Also revealed are various aspects of the concept of legal nihilism, what harm can be caused to protected public interests by the abuse of any branch of law. The existing reasons for such a phenomenon as the abuse of law and the consideration

of the multifaceted nature of this phenomenon are indicated. Also revealed and analyzed are the elements of the abuse of law as a form of legal nihilism. It is emphasized that under current conditions in Ukraine, the system of penalties for committing actions related to abuse of law remains underdeveloped, since formally a person does not go beyond his/her subjective rights. It is established that legal nihilism is a negative attitude to law existing in the mass or individual consciousness, the existence of an attitude of governmental entities and citizens to achieve socially significant results in an unlawful manner, complete disregard for legal provisions or compliance with them only under the threat of coercion or for selfish reasons. It is noted that abuse of law is a form of legal nihilism when the law intended for achieving public goals is used to achieve personal or selfish goals, while ignoring legal norms and principles. It is argued that abuse of the right to information is a certain form of legal nihilism, but any non-compliance with legal provisions on information is a form of legal nihilism. The ways to overcome the abuse of law as a form of legal nihilism are proposed.

Key words: *tort, legislation, abuse of law, law, legal behaviour, legal nihilism, civil rights.*

Вступ. Інститут зловживання правом відносно новий в українському законодавстві та недостатньо розроблений юридичною наукою, а існуючі правові погляди досить суперечливі. Сучасна юридична наука і судова практика відзначаються різними підходами до визначення як цієї правової категорії, так і механізму її реалізації. Інститут зловживання правом активно вивчається юристами, але все-таки зберігається певна складність і невизначеність вказаного правового явища. Наразі зловживання правом – це дуже поширене явище у будь-якій сфері правової діяльності. Попри наявність нормативно-правових актів щодо заборони зловживання правом, які існують в Україні, поки що немає змоги встановити відповідальність за скоєння цього діяння через недосконалість законодавства і панування у правозастосовців позитивістського типу мислення. Цілком позбавитись явища зловживання правом неможливо, але можна зменшити кількість його проявів, зокрема, завдяки науковим та загальнотеоретичним дослідженням, які можна запровадити в подальшому у правотворчість, правореалізацію і правозастосування. Необхідність змістовного вивчення явища зловживання права пояснюється його природою, яка доволі суперечлива. Якщо трактувати зловживання правом як неправомірну дію суб'єкта, ми зіштовхнемось з «незаконністю дії» в якості правової категорії. Проте це не дає підстав кваліфікувати цю поведінку як правопорушення, адже вона не піддається кваліфікації через оцінку відповідності дій правовим приписам.

Постановка завдання. Метою статті є визначення специфіки зловживання правом як однієї із форм правового нігілізму. Відповідно до поставленої мети статті визначені такі завдання: узагальнити поняття правового нігілізму, всебічно розкрити основні аспекти зловживання правом, подати ознаки зловживання правом та з'ясувати взаємозв'язок між зловживання правом і правовим нігілізмом.

Результати дослідження. У різні часи проблеми зловживання цивільними правами в Україні досліджували такі вітчизняні вчені, як С. Бервено, І. Богдан, Г. Гаджиєв, В. Грибанов, О. Губар, О. Кот, О. Мілетич, Є. Мічурін, О. Панасюк, І. Полукетов, Т. Полянський, О. Рогач, М. Стефанчук та ін. Загалом інтерес до явища зловживання правом завжди перебував на високому рівні, особливо в цивілістиці. В наше сьогодення з'являється дедалі більше досліджень з цієї наукової проблематики у різних галузях, а також у загальній теорії права. Зокрема, з-поміж науковців, які займаються науковими розробками питання зловживання правом, варто відзначити О. Малиновського, О. Наумова, М. Хміля та ін.

Зловживання правом вважається однією з найбільш актуальних проблем сучасності, що пояснюється поширенням випадків цього правового явища на всіх рівнях функціонування права. Пошук рішення щодо мінімізації зловживання правом і досягнення стабільності реально існуючих суспільних відносин, забезпечення їх подальшого розвитку зумовлює

проблему неможливості розв'язання питань без врахування особливостей цього правового явища [14, с. 9].

Зловживання правом – це соціально шкідливе явище, тож воно повинно розглядатись як об'єкт, який потребує значної уваги правознавців, розробки нових підходів до систематизації загальнотеоретичних знань щодо природи зловживання правом, його характерних рис і критеріїв диференціації. Якщо аналізувати явище зловживання правом у цілому, можна стверджувати про використання суб'єктивного права у такий спосіб, що в результаті цього завдається певна шкода суспільним відносинам. У наукових дослідженнях зловживанням правом вважається зловживання, тобто здійснення суб'єктивного права задля нанесення шкоди іншій особі [2, с. 20]. В цьому випадку зловживання – це форма реалізації права, відповідно до якої суб'єкт її поширення не співвідносить власну поведінку з принципами розумності та добропорядності. З іншого боку, зловживання правом розглядається як протиправні дії, тобто як звичайне правопорушення. Існує думка науковців, що зловживанням правом може вважатись правомірною діяльністю, але ця діяльність у такому випадку аморальна [13, с. 8].

Науковці зазначили, що явище зловживання правом існує, адже є випадки, коли особа в процесі здійснення своїх формально визначених суб'єктивних прав завдавала шкоди суспільним або особистим інтересам іншої особи [9, с. 61]. Зловживання правом учений визначив як особливий вид правової поведінки, що полягає у використанні громадянами власних прав у недозволений спосіб, що суперечить призначенню права, в результаті чого завдається шкода окремій особі, суспільству або державі. О. Малиновський трактував зловживання правом як форму здійснення права всупереч його призначенню, через що спричиняється шкода решті учасників суспільних відносин. Але інші вчені стверджували, що зловживати можливо лише «цільовими правами», і визначив зловживання суб'єктивним цивільними правами як порушення вповноваженою особою встановленого законом чи договором обов'язку здійснювати суб'єктивне цивільне право в інтересах іншої особи [6, с. 18].

Також виникає необхідність у системній класифікації зловживання правом. Упродовж свого існування інститут зловживання знав лише дві форми: зловживання правом з наміром завдати шкоди і зловживання правом без наміру завдати шкоди. Зловживання правом у формі шикани, відомої ще римським юристам, виокремлюється деякими науковцями як єдина форма зловживання правом. Друга форма відзначається виною у формі необережності й визначається як дії щодо реалізації суб'єктивного права без наявності цілі, проте з фактичним заподіянням шкоди [11, с. 78].

Для кваліфікації в діях особи зловживання правом у формі шикани слід:

- виокремити її ознаки, завдяки чому стане можливим доведення факту зловживання суб'єктивними правами;
- довести наявність єдиної цілі – заподіяння шкоди іншій особі.

Зловживання правом – це дія, що виходить за межі суб'єктивного цивільного права у «місці», де межі права нечіткі, тобто там, де закон не передбачає пряму заборону на вчинення певної дії. Отже, суттєвими ознаками дії, яка становить собою зловживання правом, є те, що ця дія виходить за межі змісту суб'єктивного цивільного права, не порушуючи при цьому прямих заборон, що встановлені чинним законодавством. За своєю правовою природою зловживання правом – це суспільно шкідливе діяння та різновид юридично значущої поведінки, яка зазвичай здійснюється в межах норм права [12, с. 42]. Все це ускладнює кваліфікацію даної поведінки як правопорушення, тому що вона не завжди протиправна, тобто така, що порушує норми права, і найчастіше маркується терміном «незаконні дії». Тож потрібно наголосити, що зловживання правом полягає в тому, що поведінка суб'єкта залишається в межах його правової свободи у процесі реалізації свого суб'єктивного права, однак цією формально легальною дією заподіюється соціально-неприйнятна шкода суспільним відносинам [11, с. 93].

Виокремимо істотні ознаки зловживання правом:

- наявність в особі суб'єктивного права. Для зловживання суб'єктивним правом особа має володіти таким правом, адже будь-яке інше зловживання за відсутності повноважень, наданих особі законодавством, – це поведінка всупереч праву і тому підпадає під ординарне правопорушення (делікт). Отже, суб'єкт вчинення зловживання є специфічним, тобто лише уповноваженою особою;
- може бути вчинене лише у формі дії, тому що, якщо суб'єкт не здійснює належне йому суб'єктивне право (не вчиняє дій щодо використання наданих йому повноважень), унеможливується кваліфікація дій суб'єкта як таких, що призводять до зловживання цим правом. Іншими словами, якщо суб'єкт не використовує власні права, неможливо стверджувати про зловживання;
- наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між діями уповноваженої особи, спрямованої на реалізацію суб'єктивних прав і шкоди, завданої внаслідок такої реалізації;
- використання суб'єктивного права не за його соціальним призначенням, а із заподіянням шкоди суспільним чи особистим інтересам;
- відсутність порушення певних юридичних заборон (тобто їх формальне додержання). Отже, зловживання правом не має ознаки протиправності;
- настання юридичних наслідків або відповідальності за порушення меж реалізації суб'єктивних прав.

Окрім необхідних ознак зловживання правом дослідники також зазначають його другорядні ознаки:

- здійснення суб'єктивного права всупереч умові добросовісності діяльності: порушує природні принципи та засади діяльності уповноважених компетентних органів, у результаті чого викривлюється поняття професійної субординації;
- зневажливе, корисливо-інструментальне і споживацьке ставлення до юридичних норм та відповідних нормативно-юридичних приписів, оцінка їх в якості засобу, призначеного для задоволення виключно своїх інтересів або потреб за рахунок правомірних інтересів або потреб інших суб'єктів [10, с. 46].

В залежності від обставин конкретної справи настають такі наслідки зловживання правом: визнання його наслідків недійсними, заборона дій, припинення здійснення суб'єктивного права без його позбавлення та ін. Запобігання та припинення зловживання правом входить до компетенції усіх державних органів.

У випадку зловживання процесуальними правами суб'єкт подає позов до суду, що не містить необхідної й обгрунтованої причини. Зазвичай позов про захист честі, гідності, що подається задля припинення поширення неправдивої або негативної інформації відповідачем чи з метою притягнення до матеріальної відповідальності медіа [7, с. 3]. Явище зловживання правом у кримінально-процесуальній сфері полягає в тому, що дії суб'єктів ніби не виходять за норми права, однак вони можуть чинити істотний вплив на рішення суду або завдавати шкоду іншій стороні, що бере участь у судовому процесі. Особливо вразливо, якщо зловживає власними правами особа, покликана захищати справедливість, охороняти права та інтереси осіб, розкривати злочини, карати винних і досягати правосуддя. Зловживанням виборчими правами можуть бути дії виборців, спрямовані на перешкоджання волевиявленню осіб і на встановлення справедливого результату [4, с. 14].

Наразі в Україні залишається недостатньо розвинутою система покарань за вчинення дій, які стосуються зловживання правом, адже формально людина не виходить за межі власних суб'єктивних прав. Саме через це такі дії дедалі частіше поширюються і повторюються, а особи майже не несуть за них відповідальності. Зловживання правом у будь-яких проявах і видах є однією з форм правового нігілізму. Правовий нігілізм – це негативне ставлення до права, повне ігнорування правових норм, відкидання юридичних принципів і цінностей. Правовий нігілізм – це існуюче в масовій або індивідуальній свідомості негативне ставлення до права, наявність у суб'єктів влади та громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повне ігнорування

правових приписів або дотриманням їх виключно під загрозою примусу, або з корисливих мотивів [8, с. 4].

У цілому правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних та об'єктивних чинників. Є очевидною наступність нігілістичних традицій – упродовж багатьох століть формувалось нігілістичне ставлення до правових норм, що приймалися на догоду владі та втілювались у життя з порушенням принципів справедливості, свободи та рівності. Крім того, правовим нігілізмом аргументується те, що, здійснюючи зловживання правом, суб'єкт правовідносин порушує об'єктивні, зовнішні межі суб'єктивного права: свободи, права та інтереси інших осіб; призначення права, принципи добросовісності; розумності та справедливості, а також суб'єктивні, внутрішні та спеціальні межі його особистої та індивідуальної свободи, що відіграють роль меж зовнішнього розсуду суб'єкта правовідносин [3, с. 13]. Вчиняючи зловживання правом, особа по суті проявляє власну неповагу до свобод інших осіб і права загалом. Зловживаючи правом, вона скептично, зневажливо і зарозуміло сприймає право, не вірить у можливість і необхідність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин [15].

Зловживання правом вважається формою правового нігілізму, коли право, яке призначене для досягнення суспільних цілей, використовується задля досягнення особистих або корисних цілей, ігноруючи при цьому правові норми і принципи [7, с. 2]. Це має прояв у недобросовісному використанні права, яке може завдати шкоди інтересам інших або суспільству загалом.

Елементами зловживання правом як формою правового нігілізму є:

- недобросовісне використання права: право використовується не відповідно до його призначення, а для досягнення цілей, не пов'язаних із правовим змістом;
- порушення мети права: зловживання правом може мати прояв у діях, що прямо не заборонені, однак суперечать меті, для якої право існує;
- шкода інтересам інших осіб або суспільству: зловживання правом може спричинити як пряму шкоду, так і через потенційну загрозу, для інших осіб або суспільства в цілому;
- умисна поведінка: зловживання правом в якості специфічного прояву правового нігілізму, зазвичай вчиняється умисно;
- правова формальність: зловживання правом може відбуватись у межах формальної правомірності, що робить його більш небезпечним [15].

Зв'язок зловживання правом і правового нігілізму полягає в тому, що зловживання правом – це прояв правового нігілізму, коли право стає засобом для досягнення цілей, що не відповідають його призначенню. Водночас це відкидання значення права, його заміщення особистими інтересами або бажаннями, що підриває правову систему і суспільний порядок. Зловживання правом та правовий нігілізм можуть мати такі наслідки, як:

- підривання довіри до правової системи: зловживання правом знецінює значення права і правової системи загалом, що може спричинити втрату довіри до закону і судової системи;
- зниження рівня правової культури: зловживання правом і правовий нігілізм сприяють поширенню ідеї, що закон – це просто перешкода, яку можна обійти або якою можна зневажати;
- шкода суспільству: зловживання правом може завдати шкоди інтересам інших осіб і суспільству загалом, створюючи соціальні та правові проблеми;
- викривлення правової культури: зловживання правом призводить до того, що право перестає бути засобом захисту інтересів і регулювання відносин, а перетворюється на інструмент, який використовується всупереч своїм цілям.

Один із поширених різновидів зловживання правом як одна із форм правового нігілізму в сучасних умовах – це зловживання правом на інформацію, які можна співвідносити як родові і видові поняття. Оскільки питання зловживання правом на інформацію в умовах побудови інформаційного суспільства набуло значної актуальності, дослідження механізмів і форм його прояву, а також нормативне врегулювання прогалин та колізій правових норм

у галузі інформаційного права, існування яких породжує згадуване зловживання, є одним із завдань і правової науки, і нормотворців, першочергово законодавця. Наразі зловживання правом на інформацію набуло своєрідного лавинного характеру, за якого здійснюється масове порушення прав осіб, а порушники при цьому відчують певний комфорт та відчуття всездозволеності [1, с. 14]. Тож особи, що здійснюють зловживання правом на інформацію свідомо та несвідомо використовують сьогоденні правові можливості щодо отримання інформації, здійснюють зазначене не стільки в інтересах переважної більшості суспільства, скільки йому на шкоду, а також на шкоду деяким особам. Усе це викликає різку негативну реакцію в українському суспільстві та породжує в людей вимогу, що набирає соціальної гостроти, щодо необхідності належного правового врегулювання аналізованої проблеми. Згідно з напрацьованими концептуальними положеннями, провідною ознакою зловживання правом на інформацію є завдана шкода в якості наслідку реалізації особою власного суб'єктивного права.

Одним із превентивних механізмів, спрямованих на подолання правового нігілізму, є стримування зловживання правом. Це боротьба не з поведінкою особи, що зловживає правом, а з конкретними проявами правової поведінки, які завдають шкоди суспільству та особі. У випадку встановлення факту зловживання правом воно не захищається та не охороняється законом.

Висновки. Узагальнюючи зазначене, вкажемо, що зловживання правом є особливим видом правового нігілізму, який відзначається спеціальними ознаками, складом, особливими передумовами і причинами виникнення. У великій кількості наукових праць зловживання правом визначають тотожними поняттями, які різні за своїм змістом і принципами.

Сучасні дослідники наголошують, що виникнення та поширення правового нігілізму в Україні зумовлене багатьма чинниками. Вони пов'язані як із історичним минулим нашої держави – слабкими демократичними традиціями, тривалим існуванням у межах тоталітарної системи, формальним і репресивним характером законодавства, вибірковим правосуддям, – так і з проблемами нинішнього етапу суспільних перетворень. Йдеться про недоліки законотворчого та правозастосовного процесів, постійні соціально-економічні й політичні кризи, корумпованість державного апарату, зростання рівня злочинності, відсутність об'єднувальної ідеології та чіткої правової політики, а також нерозвинену систему громадянської освіти.

Список використаних джерел:

1. Бакумов О. С. Проблеми зловживання правами громадян в процесі реалізації форм безпосередньої демократії. *Бюлетень Мін. юст. України*. 2012. № 4. С. 125–132.
2. Бровченко Т. І., Миргород В. О. Зловживання цивільними правами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. №3. Том 31 (70). С. 51–56.
3. Буроменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. 12.00.01. ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2021. 21 с.
4. Горбась Д. В. Зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 2. С. 119–122.
5. Журба І. Зловживання сторонами процесуальними правами у цивільному процесі. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки*. Київ : ВПЦ «Київ. Унт», 2013. Вип. 4 (98). С. 102–105.
6. Калюжний Р. А., Андрущенко І. Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 8. С. 16–21.
7. Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 133–141.
8. Мілетич О.О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 18 с.

9. Мілетич О. О. Проблеми юридичної кваліфікації категорії «зловживання правом»: загальнотеоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 60–63.
10. Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом». *Юридичний журнал*. 2007. № 2. С. 45–49.
11. Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) : монографія. Київ: Ред. журн. «Право України» ; Харків: Право, 2013. 376 с.
12. Полянський Т. Т. Зловживання правом як специфічне правопорушення. *VIVAT IUSTITIA*. 2006, Вип. 5. С. 15–19.
13. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1(45). С. 23–35.
14. Рубашенко М. А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Юридичний журнал*. 2010. № 4. С. 110–119.
15. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Теорія держави і права* Вип. 3, 2021. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/36.pdf>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025

